

הרוב והמצפון

אחד הניסויים המפורסמים בפסיכולוגיה חברתית, הוא ניסוי של אש (Solomon Asch) משנת 1955. אש סיפר שניסוי זה קשור עם אחת מחוויות הילדות שלו, חוויה המוכרת לרבים מאתנו. כאשר בשולחן הסדר, אחרי ברכת המזון, פתחו את דלת הבית, סיפר לו דודו שאלהו הנביא, הרואה והבלתי נראה, יכנס וילגום משהו מהכוס החמישית שנמזגה לכבודו, והוסיף: "אם תסתכל טוב, תרגיש זאת ביין שבכוס".

ברבות שנים, כשהיה כבר פסיכולוג חשוב, אש נזכר: "הסתכלתי, ואמנם ראיתי". הוא קישר חוויה זאת עם ניסוי שערך. הוא העמיד בפני הנבדק קו, "קו המבחן", שם בפניהם שלושה קווים אחרים וביקש ממנו לקבוע איזה מהם שווה לראשון. בכל ניסוי השתתפו שבעה נבדקים. ששה מהם, "שתולים" על ידו, נתנו תשובה בלתי נכונה בעליל. עתה היה על הנבדק האמיתי להשיב: האם יאמין למראה עיניו או שמא יחזור הוא על תשובת המושתלים. מדהים היה להיווכח כמה רבים היו "הקונפורמיסטים" שהתיישרו עם הרוב. כאשר נשאלו על כך, הם נתנו שלושה סוגי תשובות: [א] 'שיקרתי כי לא רציתי להיות שונה' [ב] 'חששתי שמא טעיתי' [ג] 'הוא באמת היה נראה לי דומה לקו המבחן'.

לא תהיה אחרֵי רַבִּים לְרֵעַת

בפרשתנו (כג, א-ב) מתייחסת התורה לשאלת היחס שבין היחיד לרוב, בבתי המשפט: "...לא תהיה אחרֵי רַבִּים לְרֵעַת וְלֹא תַעֲנֶה עַל רֵב לְנִטָּת - אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת. מדברי רש"י לומדים אנו שפסוקים אלה חורגים מהמסגרת המשפטית הצרה: "לא תהיה אחרֵי רַבִּים לְרֵעַת -- אם ראית רשעים מטין משפט לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם..." חיינו הם רצף מתמשך של שיפוטם בעזרתם אנו מתמודדים עם המציאות, עם הזולת ועם הדילמות שלפנינו. במשפטים קיומיים אלה, אנו חייבים לחפש את האמת, ולא להימשך אחרי עצתם המטעה של הרבים. בהמשך הפסוק, מועמדים אנו על פי חז"ל, בפני ההוראה ההפוכה: "אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת!" עלינו להטות את דרכנו כדי להתאימה לדרכו של הרוב. לכאורה המשוואה פשוטה: אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת, פרט למקרה בו הרבים הולכים בדרך הרעה. אך כיצד מתרגמים אנו זאת למעשה? מה זה "לְרֵעַת"? פעמים רבות מדי ברור היה לנו שהחלטת הציבור, על נבחריו ושופטיו, רעה היא! האם עלי לדבוק גם אז ב"מצפוני", בדרכי הסובייקטיבית, אף אם איענש, או שמא, עלי לבטל את דעתי בפני דעת הרבים?

השוטה והרשע

במסורת היהודית מצאנו דוגמאות לא מעטות בהן בא לידי ביטוי המתח שבין הרוב והמצפון. המקרה המפורסם ביותר מצוי כמובן בוויכוח שבין רבי אליעזר לחכמים במחלוקת ההלכתית הידועה כ'תנורו של עכנאי' (בבא מציעא נט ע"ב). ר' אליעזר מבקש אותות מן השמים, כדי להוכיח שהצדק אתו. החכמים לא התרשמו מהאותות: "עמד רבי יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא... אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטֹּת..." מקרה אחר מפורסם פחות (משנה עדויות ה, ו-ז): "עֲקֵבְיָא בֶן מִהְלָלָל הֶעִיד אַרְבָּעָה דְּבָרִים... אָמְרוּ לוֹ, עֲקֵבְיָא, חֲזוֹר בְּךָ בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁהֵייתָ אוֹמֵר וְנַעֲשֶׂה אֵב בֵּית דִּין לְיִשְׂרָאֵל. אָמַר לָהֶן, מוֹטֵב לִי לְהַקְרִיא שׁוֹטָה כָּל יָמִי, וְלֹא לַעֲשׂוֹת שְׁעָה אַחַת רָשָׁע לְפָנַי הַמָּקוֹם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ אוֹמְרִים, בְּשִׁבִּיל שְׂרָרָה חֲזוֹר בּוֹ... בְּשַׁעַת מִיתָתוֹ אָמַר לִבְנוֹ, בְּנִי, חֲזוֹר בְּךָ בְּאַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁהֵייתִי אוֹמֵר. אָמַר לוֹ, וְלָמָּה לֹא חֲזַרְתָּ בְּךָ. אָמַר לוֹ, אֲנִי שָׁמַעְתִּי מִפִּי הַמְּרִבִּים, וְהֵם שָׁמְעוּ מִפִּי הַמְּרִבִּים... אָבַל אֶתָּה שָׁמַעְתָּ מִפִּי הַיָּחִיד, וּמִפִּי הַמְּרִבִּין. מוֹטֵב לְהַנִּיחַ דְּבָרִי הַיָּחִיד, וְלֶאֱחֹז בְּדְבָרֵי הַמְּרִבִּין. אָמַר לוֹ, אָבָא, פְּקוּד [המליץ] עָלַי לְחַבְרִיד. אָמַר לוֹ, אֲנִי מִפְּקִיד. אָמַר לוֹ, שְׁמָא עוֹלָה מְצֵאתָ בִּי. אָמַר לוֹ, לָאוּ. מַעֲשִׂיד יִקְרְבוּד וּמַעֲשִׂיד יִרְחֻקוּד".

בצורה פרדוקסלית, מי שכל חייו התעקש על דעת היחיד שלו, מפציר בבנו שיצטרף לרבים. הוא וויתר על השררה וסירב לעזור לבנו ב"פרוטקציה", כדי להיות חופשי לדבוק בדעותיו. פעולתו מהווה קריאת תגר נגד אנשי הציבור המוכרים את עמדותיהם עבור שררה. אֵשׁ שֶׁכַח כְּנֵרָאָה תְּשׁוּבָה רְבִיעִית: הַסּוֹגְסָטִיָּה הַנּוֹלֶדֶת מֵהַאִינְטֵרֶסִים וְטוֹבַת הַהֵנָאָה.

על הפרדוקס הזה שבין הרוב והמצפון עמדו חכמים רבים במשך הדורות. בייחוד מעניינים דבריהם של האדמו"רים מסוכצ'וב, ר' אברהם בורנשטיין, חתנו של הרבי מקוצק, ובנו רבי שמואל, מחבר ה"שם משמואל" (שלח: תרע"ג). לדעתם, האבטיפוס של המאבק בין מצפון לרוב התרחש בשעת שליחת המרגלים במדבר. מסופר שלפני צאתם שינה משה את שמו של יהושע (במדבר יג, טז): "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֶׁעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ". לפי המדרש (ילקוט שמעוני תשמ"ב) היה בשינוי זה משום תפילה, "משה בקש עליו רחמים אמר לו: י-ה יושיעך מעצת מרגלים". בעקבות תרגום הארמי של יונתן בן עוזיאל, סובר רבי אברהם מסוכצ'וב, שמשה פחד שמא בגלל הענווה שהייתה בו יבטל יהושע את דעתו בפני דעת הרוב. יהושע העניו "בוודאי יחשוד יותר את דעתו למוטעה משיחשוד את דעתו". ר' שמואל מרחיב את דברי אביו, תוך שהוא מדגיש שענווה מעין זאת היא "ענווה פסולה". על האדם להיות כמו "אברהם אבינו ע"ה שעם כל ענוותנותו היתירה שהיה בעיני עצמו עָפָר וָאָפָר (בראשית יח, כח), נקרא אֵיתָן... שהיה לו חוזק הלב מאוד מאוד... נגד כל העולם כולו". רבי שמואל מעמיד אותנו שוב בפני הדילמה הקשה. צד אחד מבוטא בדבריו החדים של ר' יוסי (שבת קי"ח ע"ב): "מימי לא עברתי על דברי חברי. יודע אני בעצמי שאיני כהן ואם אומרים לי חברי עלה לדוכן, אני עולה!". מהצד השני, דבריו הנכוחים של רש"י: "לא תאמר הואיל ורבים הם, הנני נוטה אחריהם". רבי שמואל מנסה לפתור את הדילמה: יש

הבדל יסודי "בין רואה רבים שוגגין ומוטעין בדבר". או אז "יש לו להשיב אל לבו שיותר שכיחה הטעות ביחיד... אף שברור לו כשמש בצהרים שאיננו טועה... אבל כשרואה מזידין... אפילו כל העולם כולו, חס ושלום, הולכים בדרך רע, יהיה הכל בעיניו כאפס..." עתה ניתן לדייק בניסוח דבריו של רש"י: "אם ראית רשעים מטין משפט" בזדון, יש לך את הזכות והחובה להתנגד, "אבל אם אינך מכיר בהם שהם רשעים אלא שיש להם טעות... צריך לבטל דעתו לדעת הרוב". זהו פתרון מופלא, אם כי נראה לי שייתכן ולפנינו תנאי הכרחי אבל לא מספיק. האם עלי ללכת אחרי כל טיפש וטועה? ועוד, מה שהחל כשטות יכול להפוך עד מהרה לרשעות. אין מנוס מהחלטה קשה, כשאין לנו מדריך ולמרות זאת על החלטתינו זו נידון על ידי הקב"ה. זאת גדולתו הטרגית של האדם.

הנספח העצוב

סוגיית תנורו של עכנאי מסתיימת בנספח עצוב. בעקבות הוויכוח נפטר רבן גמליאל, נשיא הסנהדרין וגיסו של רבי אליעזר. למה חייב היה הסיפור ההירואי להסתיים בצורה כה טרגית? ייתכן והתשובה מצויה בתגובה הנוקשה לסירוב הפקודה של רבי אליעזר: "אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש..." רבי אליעזר המייצג כאן את המיעוט המצפוני אינו אויבנו. על הרוב לכבד את המיעוט שאינו מסכים לדעתו, ללא חרמות וללא אלטלנה. הלוא רבי אליעזר יהיה שותפנו במלחמה נגד הרומאים.

אש הפסיכולוג חשב שאש הילד ראה את אליהו שותה מכוסו בעקבות הסוגסטיה של דודו. הוא טעה. היהודי ראה את עקבות אליהו, דווקא בגלל שמוכן היה לעמוד על דעתו, מבלי להיכנע לקונצנזוס העולמי.